

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAI
ÉS SZEREPVÁLLALÁSA

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 26.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása

SZERKESZTETTE:

PAPP KLÁRA, PÜSKI LEVENTE és NOVÁK ÁDÁM

DEBRECEN, 2019

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE
grafikus

A kötetet lektorálta:

BARTA JÁNOS
professor emeritus,

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az NKFI K 120197 számú pályázata,
a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a DE Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti
és Néprajzi Kutatási Központja

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-490-115-0

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BÁRÁNY ATTILA: Zsigmond „utazó” kísérete Aachentől Rómáig (1414–1433)	9
NOVÁK ÁDÁM: Hatalmi reprezentáció és a vörös viasz kapcsolata a késő középkorban	51
GÁLFI EMŐKE: A követ, a komornyik és a katona, adalékok Báthory István fejedelem portréjához	63
BOGDÁNDI ZSOLT: Enyedí Pálfi István (1627–1667) avagy a kolozsmonostori konvent a fejedelmek és a nemesség szolgálatában	71
SZABADI ISTVÁN: Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580-as oklevele és a szilágysági reformátusok	81
KÓNYA ANNAMÁRIA: Az arisztokrácia szerepe egyes zempléni mezővárosok vallási életében a kora újkorban	89
MOHÁCSI ENDRE: Főkapitányi kapcsolati háló Szatmárban a 17. század első harmadában	105
BALOGH JUDIT: Béldi Pál kapcsolatrendszere az erdélyi elitben	123
KÓNYA PÉTER: Megjegyzések az arisztokrácia szerepéhez a Rákóczi-szabadságharcban	143
POHILEC SZILVESZTER: A legnagyobb Rákóczi birtok a Schönbornok tulajdonában (1726–1746)	155
PAPP KLÁRA: Sajátosságok az erdélyi arisztokrata nők társadalmi-közéleti kapcsolataiban a 18–19. században	169
NAGY BETTINA: Kellemesi Melczer Lászlóné, gr. Mailáth Mária (1770–1833) özvegyi évei a hozzá írott levelek tükrében	193
EGYED EMESE: Fekete János gróf határátlépései	211
FAZEKAS RÓZSA: Károlyi György útja a lóversenyzés pártolásától a Magyar Gazdasági Egyesület elnökségéig	223

EGYED ÁKOS: Gróf Mikó Imre – az Erdélyi Gazdasági Egyesület újjászervezője	235
OROSZ ISTVÁN: Debrecen nagybirtokosai a 19. század utolsó és a 20. század első harmadában	249
SCHREK KATALIN: Gróf Vay Dániel és a cívis polgárok megmozdulása az 1877–1878-as orosz–török háború idején	263
KERTÉSZ TÜNDE FRUZSINA: Az arisztokrácia szerepe az amerikai magyar emigráció életében a 20. században Kállay Miklós kapcsolati hálóján keresztül	279
ZSOLDOS ILDIKÓ: Károlyiak a tulipánmozgalomban	299
PÜSKI LEVENTE: Károlyi Gyula gróf: egy arisztokrata identitás összetevői	313
VISKOLCZ NOÉMI: A „legerősebb oszlop” – Esterházy Pál herceg mecenatúrája a két világháború közti Magyarországon	325
KUNT GERGELY: „a magyar culturának megmenteni” – Esterházy herceg felelősségvállalásának formái Burgenland elcsatolása idején	347
KEREPESZKI RÓBERT: „Fekete bárányok”. Arisztokraták és a magyar „alvilág” a két háború között	359
BARTA RÓBERT: Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) angliai tevékenysége és kapcsolatrendszere	377
KEMÉNYFI RÓBERT: Arisztokraták, kispolgárok, parasztok és egyöntetű süteményeik (<i>Egy főúri család gyermekgondozója és hagyatéka</i>)	393
A KÖTET SZERZŐI	423

KEREPESZKI RÓBERT

„FEKETE BÁRÁNYOK”
ARISZTOKRATÁK ÉS A MAGYAR „ALVILÁG”
A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

PROBLÉMAFELVETÉS

A magyar arisztokrácia két világháború közötti társadalmi nexusai és reprezentációja kapcsán a témaválasztás „vadhajtásnak,” sőt akár szenzációkereső bulvárnak is tűnhet. Tagadhatatlan, hogy egy ilyen témának megvannak a veszélyei, többek között az is, hogy az anyaggyűjtés és az írás folyamán a kutatót magukkal ragadják a korszakban megbotránkozást kiváltó történetek, és munkája öncélú „sztorizássá” válhat. Erre csábíthatják a forrásadottságok is, hiszen a korabeli, szenzációra éhes sajtótermékek minden lehetséges alkalmat megragadva, olykor bámulatos részletességgel (esetenként talán még kárörömmel is) írtak azokról az arisztokratákról, akikről kiderült, hogy társadalmi rangjukhoz méltatlanul, valamilyen formában és okból kifolyólag eltértek a tőlük elvárt normáktól.

Az akkori orgánumok közül elsősorban – nem meglepő módon – a bulvárkategóriájába sorolható lapok (főképp a *Friss Ujság* vagy *Az Est*), illetve a fennálló rendszerrel legmarkánsabban szembenállóak (mint például a *Népszava*) foglalkoztak az ilyen esetekkel.¹ Ám általánosságban megfogalmazható eltérés a két hírlapi kategória között: az utóbbiak a beállítottságukból következően az ilyen ügyek kapcsán olykor megfogalmaztak általános értékítéletet is nemcsak a – korabeli szóhasználatnál élve – „történelmi osztály” kollektívumára, hanem akár a társadalmi és politikai berendezkedésre vonatkoztatva is. A sajtó általánosító „megnyilvánulásait” jól szemlélteti a *Népszava* 1932. március 31-i lapszámában megjelent cikk, amelynek szerzője a fiatal arisztokraták „felelőtlen”, erkölcsi és jogi értelemben is bűnökhöz vezető életével kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Szédületes összegű váltók körül szövdnek családi és hamisítási bűnügyek és szereplői, hősei ezeknek a váltóügyeknek mind fiatal arisztokraták, grófok, bárók, akiket rendőrségen faggatnak, fogházba visznek. [...] Ezek az ügyek a mocsár illatát lehelik. Lokálok, lebukok talmi csillogása mögül árad felénk ez az illat, amelynek émelyítő parfümjéből is kiérzik a bomlás, a pusztulás lehelete. Ez az atmoszféra, amiben ifjú arisztokraták jól érzik magukat, itt csillogtatják mo-

¹ A korabeli sajtóról lásd részletesen Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Bp., 2004. Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Bp., 2016. 319–390.

*noklijaikat, pezsgődurrogás, vásárolt csókok mámorában tesznek tanúbizonyságot arról, hogy milyen bravúros könnyedséggel tudják elkölteni azt a pénzt, amit mások kerestek meg számukra. Ha nem futja ebből a jövedelemből, nem lehet többet kipréselni a földből, a béresekből, akkor jön a váltómanipuláció.*²

Mindezek ellenére a „bulvárveszély” elkerülésének szem előtt tartásával társadalomtörténeti szempontból releváns kérdés lehet az, hogy a két háború közötti időszakban milyen okok vezethetnek ahhoz, hogy egy arisztokrata, tehát a korabeli „hagyományos” fogalmi értelmezés szerint a születési előjogaiból adódóan a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő személy, kapcsolatba kerüljön a másik „végtel”-el, a társadalom perifériájának tekintett alvilággal. Más szavakkal tehát nem maguk az „ügyek” az érdekesek, hanem a motivációk, illetve az „ügyekhez” vezető egyéni utak.

KÖZELÍTÉSEK

A megfogalmazott problémafelvetés azonban számos további kérdést is magában hordoz, amelyek akár messzire is vezethetnek, és a jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé mindegyik kifejtését. Az egyik ilyen izgalmas kérdés (lehetne) az, hogy vajon a korszakban hogyan értelmezték, definiálták az „alvilág” fogalmát, mit jelentett ez a kortársak számára. A részletekbe menő kitérő helyett most csak arra szeretnék utalni, hogy a két háború közötti Magyarországon az „alvilág” fogalmát gyakran az amerikai típusú bűnözéssel azonosították. Különösen igaz volt ez a sajtóra,³ de az akkori rendészeti szakirodalom néhány darabjára is. Ezek burkoltan vagy nyíltan azt igyekeztek mutatni, hogy Magyarországon (konkrétan a fővárosban) nincs olyan jellegű alvilág, mint az Egyesült Államokban, különösen New Yorkban vagy az Al Capone nevével összefonódó Chicagóban (vagy ahogy a korabeli források magyarul írók: „Csikágóban”). Például 1931 decemberében az akkori újpesti rablássorozat kapcsán a következő rendőri nyilatkozatot idézte a konzervatív *8 Órai Ujság*: „*Hangsúlyozni kell, hogy a nálunk az utóbbi hetekben történt rablási eseteket nem lehet összehasonlítani bűnözés szempontjából a külföldön, főként Amerikában történt esetekkel. Kül-*

² Arisztokrata-váltók. Népszava, 1932. március 31. 6.

³ Ugyanakkor a sajtóval kapcsolatban fontos rámutatni arra a jellegzetességre, amit Gyáni Gábor a következőképpen fogalmazott meg: „*az újfajta, a mindinkább magában a néphangulatban feloldódó, ilyenformán a tömegtársadalom igényeinek is megfelelő közvélemény eleve nem a társadalomban, a sajtót fogyasztó olvasóközönségben már meglévő tudás és vélemény megszólaltatására, hanem egy efféle tudás és vélemény beléjük csepegtetésében és annak mint sajtóvéleményüknek a kifejeződésében találja meg igazi hivatását*”. Tehát a sajtóban megjelenteket nem lehet „közvéleménynek” tekinteni, jelen esetben is csak példaként szolgálnak arra, hogyan kívánták láttatni (vagy relativizálni) az „alvilágot”. Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténetész szempontjából. = *Médiakutató*, 2006. 1. sz. 57–64.

*földön az ilyenfajta rablásokat mind rovott múltú emberek, jól szervezett, bűnözésre berendezkedett társaságok tagjai követik el. Nálunk ilyen alvilág egyáltalán nincsen. A Budapesten és Újpesten elkövetett rablótámadásokat mind alkalmi bűnözők, nagyrészt suhantok követték el.*⁴ Számos más forrás viszont (köztük például Tábori Kornél önállóan vagy szerzőtársával, Székely Vladimírral megjelentetett, a magyar szociális riport úttörőinek számító publicisztikái)⁵ arról számol be, hogy a magyar fővárosban is létezik szervezett, „hivatásos” alvilág⁶ (mint az urbanizáció kísérőjelenségeként megjelenő modern nagyvárosi bűnözés), amely sajátos belső társadalmi hierarchiával, argóval, álnevekkel, módszerekkel rendelkezik.⁷

Az arisztokrácia oldaláról közelítve leszögezhetjük, hogy a korszak más társadalmi rétegeihez hasonlóan ez sem tekinthető egységesnek, mégis – Püski Levente szavaival – a történelmi rangon kívül „*valamiféle általános társadalmi norma- és értékrendszer – a hagyományos társadalmi érintkezési formák betartása és betartatása, vallásosság, egyfajta tradicionális erkölcsiség – elfogadása és követése biztosított némi összetartozást közöttük*”.⁸ Éppen az arisztokráciának tulajdonított utóbbi „kohéziós tényező”, az „erkölcsiség” miatt válik társadalomtörténeti szempontból izgalmas kérdéssé az, hogy miért és milyen módon fordul a „történelmi osztály” tagja az alvilág, a modern nagyvárosi bűnözés felé. Hozzátehetjük ehhez – ismét Püskit idézve – azt is, hogy a mágnás réteg számára „*a történetiségben gyökerező társadalmi tekintélynek és elismertségnek szerves részét képezte az a megkülönböztetett figyelem és érdeklődés, ahogyan a korabeli átlagember viszonyult az arisztokratákhoz: viselkedésükhöz, beszédmódjukhoz, öltözködésükhöz, a társasági élet nagy rendezvényein való megjelenésükhöz*”.⁹ Ebből adódóan a kérdésfelvetés tovább is vezet, mivel az arisztokrácia egyfajta „mintát” jelent a korabeli társadalom számára, tehát ha egy arisztokrata a viselkedésével vagy cselekedeteivel eltért attól a „normától”, ami a korszak általános

⁴ Budapesten nincsen alvilág... 8 Órai Ujság, 1931. december 8. 2.

⁵ Lásd részletesen Perényi Roland: *A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten. Szociális riportok a 19–20. század fordulóján.* Bp., 2018. 57–72., 136–145.

⁶ Például a már említett 8 Órai Ujság zsmnalisztája, Petur László 1935 januárjában nyolereszes (!) szociariport-sorozatát közölte Budapest angyalföldi részének alvilágáról (ami szintén elvezet egy fontos, ám jelen tanulmány kereteiben nem vizsgált problémakörhöz, a bűnözés fővároson belüli lokalitásához). A cikksorozat első része Petur László: A pesti gangstervilág rejtelmiei. A „vagányok” főhadiszállásán. 8 Órai Ujság, 1935. január 19. 7.

⁷ Lásd például Kemény Gábor: A tolvajnevek. Magyar Rendőr, 1937. február 1., 54–56., Laky Lajos: Az alvilág társadalmi osztályai. Magyar Rendőr, 1937. december 1., 535., és Uo. 1937. december 15., 559–560. Tábori Kornél – Székely Vladimír: *A tolvajnép titkai. Tolvaj szótár.* Bp., 2014. Általában a fővárosi bűnözés társadalomtörténeti előzményeiről lásd Perényi Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete, 1896–1914.* Bp., 2012.

⁸ Püski Levente: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon I. = *Korunk*, 2008. 9. sz. 89.

⁹ Uo. 88.

felfogásában a rangjához mérten elvárt volt, akkor személyét különleges figyelem kísérte, szélsőséges esetben megbotránkozás és/vagy kirekesztés ér(het)te. Ezt természetesen nem csak a modern bűnözéssel való bármilyen szintű kapcsolatot válthatta ki. Ehhez bőven „elegendő” normaszegő magatartás volt egy arisztokrata és egy közrendű között kötött rangon aluli házasság (messalliance) is. De – konkrét eseteket említve – szemléletes példa erre gróf Zichy Tivadar, aki miután felhagyott a már önmagában nagy feltűnést keltő „hobbijával”, az autóversenyzéssel, több erotikus témájú regényt írt az 1930-as évek folyamán,¹⁰ vagy az öslénykutató báró Nopcsa Ferenc, aki kalandos élete utolsó éveiben Bécsben élt, a szeretőjévé váló albán származású személyi titkárával.¹¹

Noha első ránézésre (és a korabeli leegyszerűsítő, sztereotipizáló gondolkodás szerint is) az arisztokrácia és az „alvilág” is mereven zárt réteget alkot, amik egymástól látszólag nagyon „távol” esnek, mégis egy arisztokratának több módja is lehetett arra, hogy kapcsolatba kerüljön a korabeli nagyvárosi bűnözéssel (ugyanaz persze fordított megközelítésben is igaz). Az egyik ilyen „lehetőség” az volt, ha a jóhiszeműségét kihasználva megkárosították (lopás, betörés, csalás), tehát a vagyona, rangja, presztízse miatt az alvilág célpontjává, áldozatává vált, amire más ismert közéleti személyiségek esetében is akadt példa. Előfordult az is, hogy arisztokraták nevével követtek el visszaéléseket,¹² leggyakrabban úgy, hogy csalók gazdag főnemesnek adták ki magukat, tehát az arisztokrata mentalitást és attitűdöt ki-/felhasználva követtek el bűncselekményeiket. Ez – egy korabeli rendőri lap szerint – viszonylag könnyű „vállalkozás” volt, mivel „voltaképpen nem kell[ett hozzá] más, mint fellépés, egy jó szabó, hidegvér, egy kis racscsolás és más hasonló külsőségek”.¹³

A másik lehetőség hasonlóan kézenfekvő. Különösen a fiatal arisztokraták gyakori szereplői voltak Budapest éjszakai életének, és a főváros orfeumai, kávézóit, illetve más szórakozóhelyei az alvilág tagjainak is az egyik legfontosabb környezete volt. Sajátosan ragadta meg ezt a „keveredést” 1932 májusában a *Népszava* zsrnalisztája: „*Kétségtelen, hogy a nagyváros dzsungeljében mindig megvoltak az alvilág mocsarai, amelynek lakói azonban tanyájukon belül éltek,*

¹⁰ Különösen nagy figyelmet kapott a gróf Orgia R.T. című regénye, aminek elkobzásáról például a konzervatív *Nemzeti Újság* címlapon és vezércikkben számolt be. Orgia R.T. *Nemzeti Újság*, 1936. február 5. 1–2. – Egyébként a pesti éjszakai életben csak „Tivi gróf” néven emlegették „különc” arisztokratát – saját bevallása szerint – már gimnazista (!) korában letartóztatták gyorsajtásért (!), 1929-ben Budapesten egy bárban történt verekedés miatt, 1933-ban pedig Bécsben csalás miatt állt bíróság elé. Híres emberek esetei a rendőrséggel. = *Tolnai Világlapja*, 1930. április 30. 42. Gróf Zichy Tivadar és a bárzenész bokszpárbaja a bárban. Az Est, 1929. április 13. 5. Zichy Tivadar grófot Bécsben letartóztatták. 8 Órai Újság, 1933. január 8. 4.

¹¹ Róla legújabbban lásd Báró Nopcsa Ferenc: *Sárkányok magyar királya*. Szerk. Gyurkovics Györgyi. Bp., 2018.

¹² Például: A leányzöktető ál-Zichy gróf. Friss Újság, 1928. július 26. 8.

¹³ (t.e.): Ál-arisztokrata szélhámósok. A Magyar Detektív, 1929. november 15. 16–18.

szórakozásban, életmódban, sőt ruházatban is elkülönülten a »becsületes« társadalomtól. Sőt speciális jellegében volt valami kedélyesség is, amelyet a polgár kíváncsisággal vegyes nyugalommal nézett, mint ahogy dús szemétdombokon játszadozó patkányokban is szoktak messziről gyönyörködni. Mostanában azonban megduzzadtak az alvilág mocsarai és láthatjuk, hogy itt is az a talpalatnyi tócsa jókorára kiszélesedett. Nem is inkább a bűncselekmények megnövekedésében nyilvánul meg ez az erősödése, mint szellemének hódításával, amely nemcsak a hívek számbeli növekedésével jut kifejezésre, hanem abban, hogy az *alcaponei* [sic!] eszme kezd népszerűvé, »divatossá« válni. A régi ligeti jassz, az alvilág romantikus és bizarr kedélyességében inkább novellisztikus, mint veszedelmes alakja, levetette a csikós trikót, a hetykére csapott micisapkát és angol sportruhát, sőt szmokingot öltve, a verkli-hangulatú bódék és külvárosi kocsmák homályából átlépett nemcsak a lokálok, luxuséttermek parkettjére, hanem mármár a közélet fórumára is.” A cikkíró szerint kezdett „szalonképessé” válni az „alvilági figura”, méghozzá „nem is annyira azért, mintha az arisztokrata, a kereskedő, a hivatalnok torz divatörület alapján vágyrna ezzel a körön kívül álló csapattal önzetlen ismeretséget kötni, hanem azért, mert maga a csapat bátorságával, merészségével áttörte a polgári tisztesség omladozó falait és némely vonatkozásban **szükségessé tudta tenni magát** [kiemelés az eredetiben – K. R.]. Hogy minden tagadás ellenére mennyire így van ez, csak át kell tekinteni akár egy hét eseményeit és már tárul előttünk a furcsa keveredés, amikor nemcsak bűnügyi, hanem annyi egyéb vonatkozásban is láthatjuk, hogy a politikus, az ügyvéd, sőt a gróf mellett együtt van az eseményekben **az ugrató ügynök, a kokaincsempész, az éjszakai mulató portása, a ruhatáros, a kerítőnő, a találkahely-tulajdonos** [kiemelés az eredetiben – K. R.] és miközben szégyenkezve fintorognak az érdekeltek a nyilvánosság világosságánál a nem guszthusos [sic!] társak miatt, az események története kíméletlenül mutatja a velük való intim kapcsolataikat.” Nem kevés malíciával állapította meg, hogy „a régi uzsorás személytelen volt bagolyodvában, akitől a polgár, az arisztokrata fölvette a pénzt, de undorral fordított hátat neki, ma már azonban gyakori látvány, hogy bárókban, éttermekben, a jól szabott szmokingban alvilági ember pertu és együtt van, kéznél van a különben úriságára és tisztességére büszke polgárral.” S azt is, hogy a tárgyalótermekben már nem ritka látvány „a patinás nevű arisztokrata”, aki „rosszillatú váltóügyei miatt” kerül a törvény elé, ahol „**vádolt társai, a terem hallgatóközönségei az alvilágból rekrutálódnak... ugrató ügynökökből, kokaincsempészekből és selyemfükből, magukat művésznőknek nevező, nem is kétes foglalkozású hölgyekből**”.¹⁴

Nem feledve a zsunaliszta nyilvánvaló politikai elfogultságát megfogalmazhatjuk, hogy a „különc”, „bohém” és fiatal arisztokrata urak vagy hölgyek és a cikkíró által felsorolt alvilági szereplők kézenfekvő találkozási pontja: a pesti éj-

¹⁴ (b.gy.): Demokratizálódás az alvilág felé. Népszava, 1932. május 5. 9.

szaka.¹⁵ Ám ebből – természetesen – még nem feltétlenül következett az, hogy az arisztokrata maga is bűnelkövetővé vált, abban az értelemben azonban már „deviánsnak” tarthaták a viselkedését, hogy az éjszakai életben való részvétel nem „fért bele” az arisztokratától elvárható „normákba”. Tulajdonképpen éppen erre világít rá egy 1924 tavaszán lezajlott sajtóper, amit Kiss Sándorral, a jobboldali radikális Ébredő Magyarok Egyesülete egyik vezetőjével szemben indítottak el „osztályellenes izgatás vétsége” miatt. Kiss „*A főnemesség szociális értéke*” és „*A főnemesség származása és neveltetése*” című cikkeiben azzal támadta a mágnás réteget, hogy az arisztokraták fiatalága „mulatozással, orfeumokban, tivornyákban, kártyázásban telik el”.¹⁶ Tehát a pesti éjszakában szövődő kapcsolatok révén az arisztokrata az alvilág mintegy „részévé” válhatott már úgy is, hogy az akkori jogi kategóriák szerint nem követelt el bűncselekményt (sajátos esete ennek az, ha egy arisztokrata morfium- vagy kokainfüggővé vált: a kábítószer-fogyasztás nem számított büntettnek, ám nyilvánvalóan a beszerzés alvilági kapcsolatok kialakulásához vezetett, amire a későbbiekben még látunk példát, báró Kövess Jenő esetében).

Nem sűrűn, de előfordult az is, hogy maga az arisztokrata lépett a bűn útjára. Számottevő részüket azonban politikai bűncselekmény, tehát a fennálló rendszerrel szembeni magatartás miatt tartóztatták le. Ide tartoznak azok, akik a Tanácsköztársaság ideje alatt túszként kerültek börtönbe (például báró Szerényi József, gróf Szapáry György, gróf Almásy Imre, gróf Eszterházy Pál, gróf Bethlen Ádám),¹⁷ vagy azok, akiket (például gróf Sigray Antalt, gróf Andrássy Gyulát) IV. Károly második, 1921. őszi visszatérési kísérlete után, vagy akiket a nyilas mozgalomban való részvétel miatt tartóztattak le az 1930-as évek folyamán (például gróf Széchenyi Lajost).¹⁸ Ám a jelenlegi téma szempontjából most nem

¹⁵ Budapest éjszakai élete elsősorban a belső részekre, főképp a VI. és VII. kerületre koncentráldott, itt működött a szórakozóhelyek (orfeumok, mulatók, kávéházak, kocsmák) jelentős része, illetve magas volt a szállodák és penziók aránya is. (Vö. *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928*, 1. rész. Bp., 1928. 796–799, 807–810.) Egyébként a korabeli bűnügyi hírekben leggyakrabban szereplő fővárosi utcák (elsősorban a Nagykörúton belüliek, köztük a Nagymező utca, az azt keresztező szűk utcák, mint a gróf Zichy Jenő utca és az Ó utca, valamint a Dob utca, a Dohány utca és a Népszínház utca) földrajzilag viszonylag közel voltak az arisztokraták által lakott negyedekhez (például a Múzeum körúthoz és annak szomszédságában elhelyezkedő Palotanegyedhez, illetve az Andrássy úthoz). Vö. Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp., 2001. 234–235., Kerepeszki Róbert: *Kövess báró halála – Egy Horthy-kori arisztokrata és a kábítószeresek világa*. = *Kommentár*, 2017. 4. szám, 79–80. (továbbiakban Kerepeszki, 2017.)

¹⁶ A kurzus sajtókilengései a büntető bíróság előtt. Friss Ujság, 1924. május 9. 1.; Fajvédők szereplése a bíróság előtt. Szózat, 1924. május 10. 5.

¹⁷ A Tanácsköztársaság alatti túszedésekről lásd legújabban B. Müller Tamás: *Vörösteror az Országházban 1919*. Bp., 2016.

¹⁸ Széchenyi Lajos gróf letartóztatásáról és az arisztokraták nyilas mozgalomban való részvételéről lásd *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobbaldali mozgalmakról, 1932–1943*. Bev. és jegyz. Kovács Tamás, Bp., 2009. 69–70., 85. Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobbaldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Bp., 2013.

ők érdekesek, hanem azok, akik – ma úgy mondanánk – „köztörvényes” bűncselekményt követtek el.

Budapest Főváros Levéltárának folyamatos bővülés alatt álló fogolytörzskönyvi adatbázisában¹⁹ egyelőre alig több mint egy tucat olyan arisztokratát találunk, akiket nem politikai büntetés miatt tartóztattak le. Kivétel nélkül mindegyikük vagyon elleni bűncselekmény (csalás, okirat-hamisítás, orgazdaság, sikkasztás) miatt került valamelyik büntetés-végrehajtási intézménybe. Feltűnő, hogy alig találunk köztük olyat, aki úgymond „első vonalbeli”, ismert, tradicionális nagy arisztokrata család tagja lett volna (kivételnek számít ifj. Festetics Andor gróf, akit 1922-ben csalás miatt tartóztattak le).²⁰

Ha általánosságban akarunk választ találni arra, hogy mi vezet(het)te el ezeket az arisztokratákat ahhoz, hogy a bűn útjára lépjenek, több megközelítést kellene együttesen figyelembe vennünk. A társadalomtudományos nagytón át ugyanis a deviáns viselkedésformák, így a bűnözés is olyan cselekmény, amely – Pikó Bettina szociológus szavaival – „*csak a biológiai, pszichikai és társadalmi okok komplex tanulmányozásával érthető meg,*” mivel „*az ember egyszerre biológiai lény, akinek metabolikus folyamatai vannak, de emellett pszichikai lény is, akinek érzelmei-gondolatai befolyásolják élettani funkcióit, és szociális lény is, aki az adott kultúrában és társadalmi-gazdasági környezetben próbál a mindennapi élet kihívásainak megfelelni*”.²¹ Tény, hogy a források hiányossága miatt ilyen komplex képre nem vállalkozhatunk, azonban az egyén és a közösség oldaláról, azaz a pszichikai és társadalmi okok felől közelítve néhány óvatos megállapítás megfogalmazható.

A 19. század második felében és a 20. század elején a dualizmus liberális légkörében meginduló modernizáció és ezen belül az urbanizáció, Budapest koz-

¹⁹ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL), Fogolytörzskönyvek és -nyilvántartások. Online: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/leveltari-iratgyujtemeny/budapest-fovaros-leveltara-fogolytorzskonyvek-es-nyilvantartasok/> és <http://bparchiv.hu/adatbazisok/fogolynyilvan tartasok> (2019. február 13.)

²⁰ BFL, Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai (VII.102.a) – fogoly – 1922 – 2273. Ifj. Festetics Andor gróf fogolytörzskönyve. Online: [https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/171174/view/\(letoltve:2019.februar.13.\)](https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/171174/view/(letoltve:2019.februar.13.)) – Megjegyzendő, hogy az ő ügye sem egy „alvilági” eset: az 1921-ben kötött házasságához apja feltételül szabta, hogy a menyaszszony szülei kifizessék a fia adósságait, ám csak az esküvő után derült ki, hogy Festetics Andor gróf kiskorúságát meghosszabbították, így a frigy törvénytelen volt. Az évekig elhúzódo pereskedésbe Andor testvére, a korábbi hadügyminiszter, majd kormánypárti, később nyilas országgyűlési képviselő, Festetics Sándor gróf is belekeveredett. Lásd Gróf Festetics Sándor nem köteles fizetni apjáért és testvéréért. Az Est, 1936. június 24. 13. – Festetics Sándorról lásd Püski Levente: Festetics Sándor, a „nyilas gróf” politikai pályája. In. *Történeti Tanulmányok XIII.* Debrecen, 2005. 157–168.

²¹ Pikó Bettina: A deviáns magatartás értelmezési keretei a biopszichoszociális elmélet tükrében. In. *A deviáns magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban.* Szerk. Pikó Bettina, Szeged, 2011. 10–11.

mopolita nagyvárossá válása számos társadalmi feszültséget hozott felszínre, és táptalajává vált a különböző devianciák terjedésének is. Társadalomtudományi megközelítésekéből ennek elsősorban az az oka, hogy minél inkább individualizáltabb egy társadalom, annál inkább „kiütköznek” és annál inkább gyakoribbak benne a normaszegő magatartásformák, ezzel együtt pedig a „kezelésük” is egyre nagyobb kihívást jelent. A liberalizáltabb kort a két háború között egy konzervatívabb követte, a kettő között pedig elsősorban a „Nagy Háború” kollektív traumái²² (például az erőszak hétköznapivá válása, a vereség), illetve az azt követő véres, drasztikus, egymást gyorsan követő változások (forradalmak, ellenforradalom) hatottak további katalizátorként a devianciák terjedésére. Tehát mind az egyénre, mind a mikro- és makroközösségekre jelentős hatást gyakoroltak. A „Nagy Háború” utáni helyzetben kialakult a társadalmi dezorganizáció, a francia szociológus, Émile Durkheim által a 19. század végén megfogalmazott „anómia” állapotának tipikusnak tekinthető esete, amikor a korábbi társadalmi normák meggyengültek, a hagyományos értékrend megváltozott, ami akut és állandó feszültséghelyzeteket eredményezett a közösség szintjén.²³ A világháborút követően gyakoribbá váltak az érték- és szocializációs zavarok, a normaszegő cselekmények, a korábbiakhoz képest jelentősen terjedt szinte valamennyi deviancia, így a bűnözés, az alkoholizmus, a prostitúció, a kábítószer-fogyasztás és emelkedett az öngyilkosságok száma is.²⁴ A kábítószer-fogyasztás kapcsán, de általános érvényben megfogalmazva írta a 8 *Órai Ujság* 1923 decemberében: „Soha annyi szertelen, furcsa, a helyét sehol sem találó ember nem került ki az iskolákból, mint az utolsó évek alatt. [...] Hát lehetett nyugodtan tanulni a folytonos hadi jelentések izgalmában, az egyre növekvő otthoni gondok közt, rossz élelmezés, nélkülözés közepette. Aztán a »forradalom« és a kommün eseményei,

²² Vö. Erős Ferenc: Háború és forradalmak – A trauma és az erőszak szociálpszichológiai megközelítésben. In: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Szerk. Tomka Béla. Bp., 2015. 135–164.

²³ Az anómia fogalmára és különböző értelmezéseire Piczil Márta: Anómia-elméletek. In: *A devians magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban*. Szerk. Pikó Bettina, Szeged, 2011. 19–26.

²⁴ A bűnözés két háború közötti terjedésének vázlatos áttekintését adja Gyáni Gábor: A bűnözés Horthy-kori történetéhez. = *Történelmi Szemle*, 2005. 3–4. szám, 381–392. – Az említett devianciák (főképpen budapesti) terjedésére a korabeli – elsősorban statisztikai vonatkozású – irodalomból lásd Pálosi Ervin: *Budapest kriminalitása és moralitása az 1909–1925. években*. Budapesti Statisztikai Közlemények, 55/3. sz. Bp., 1927.; Melly József: *Az öngyilkosságok Budapesten és az európai nagyvárosokban*, Budapesti Statisztikai Közlemények, 56/2. sz. Bp., 1928. Gortvay György: *Az alkoholkérdés társadalompolitikai megvilágításban*, Bp., 1929. Doros Gábor – Melly József: *A nemi betegségek kérdése Budapesten*. II. rész. Budapesti Statisztikai Közlemények, 61/2. sz. Bp., 1930. (Különösen: 647–932.); Buziássy Károly: *Budapest szeszitalfogyasztása*, Budapesti Statisztikai Közlemények, 73/3. sz. Bp., 1935. Nyigri Imre: A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében. In: *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941*. Szerk. Borbély Zoltán, Kapy Rezső. Bp., 1942. 497–594.

majd a legújabb kor, mely például az egyetemi ifjúságot minduntalan politikával zavarja meg az előadások hallgatása közben – mindez igazán nem mondható a gyermekévek és az ifjúság szempontjából kívánatosnak. Nem csoda, hogy azok a fiatal lelkek, akik mindezt átszenvedték, megbillentek s a politikai érvényesülés, a hirtelen meggazdagodás és egyéb új lehetőségek megszedítették őket. Érdekes, hogy nemcsak életmódjukban, vágyaikban és érdeklődésükben, de szórakozásaikban és szenvedélyeikben is milyen szélsők és szertelenek ezek az emberek. Valósággal azt lehet mondani róluk, hogy a fizikai kilengések emberei ők, mert vagy agyondolgozzák magukat a hazard spekulációval elérhető anyagi jóléért, vagy agyonmulatják magukat, de jóformán mind hódol valami szélsőséges szenvedélynek.”²⁵ A Népszava már idézett, közel egy évtizeddel később megjelent cikke ugyanezt tömörebben a következőképpen fogalmazta meg: „A gazdasági és politikai rázkódtatások alaposan megrongálták, szétmálasztották a polgári morál falait, amelynek résein keresztül megindult az áradás az alvilág felé és viszont.”²⁶ A korabeli lapokból vett idézetek kapcsán azonban arra is rá kell mutatni, hogy a világháború alatt és azt követően a sajtó hangneme is megváltozott, és gyakran keltett „morális pánikot” a devianciák terjedése kapcsán, ami hozzájárult a jelenség feltűnővé válásához.²⁷

A jó tollú újságírók által szinte „apokaliptikusként” bemutatott állapotok vagyoni és mentális szempontból az arisztokráciát sem hagyták érintetlenül. A világháborús összeomlás, majd a területi elcsatolások számos főrangú család anyagi helyzetét megingatták, vagy a földtulajdon elvesztésével kifejezetten nehézzé tették. Kézenfekvően egyszerűnek látszik az az általános magyarázat, hogy az addig fenntartott vagy a közösség felé mutatott előkelő életmód bizonytalanná válása, az anyagi kényszer vezette a valamilyen bünt elkövető arisztokratát az „alvilág” felé. Ezt támaszthatja alá az is, hogy – amint azt a budapesti fogházak adatbázisának érintőleges vizsgálata során láttuk – a letartóztatott főnemesek vagyon ellen elkövetett bűncselekmények miatt kerültek börtönbe.

Azonban az okok összetettebbek. Szó volt már arról is, hogy az érintett arisztokraták többsége nem „első vonalbeli”, közismert családból származott, és ha a társadalmi helyzetüket tovább vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy mindannyian már valamilyen „hétköznapi” polgári foglalkozásból tartották fenn magukat (ez is magyarázza a vagyon elleni bűncselekményeket), tehát eleve bizonytalanabb körülmények között éltek, és nem rendelkeztek nagy vagyonnal. Érdeemes

²⁵ Pestre is megérkezett a kokainszenvedély. 8 Órai Újság, 1923. december 6. 5.

²⁶ (b.gy.): Demokratizálódás az alvilág felé. Népszava, 1932. május 5. 9.

²⁷ Vö. Sárosi Péter: Kokain és morális pánik Budapesten az 1920-as évek média-beszámolóí alapján. = *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2017. 4. szám, 43–76. – A magyar sajtó világháború alatti és azt követő változásához lásd legújabban Klestenitz Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In. *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. Szerk. Bódy Zsombor. Bp., 2018. 301–336.

lenne tehát, ha eseteiket lélektani oldalról, a személyiség felől megvizsgálni, ám ebben a megközelítésben súlyos hiátusokkal találkozhatunk, hiszen számos meghatározó és döntő elemre nem világítanak rá a források. Nem vagy csak nagyon szórványosan, mozaikszerűen ismerjük meg azokat az egyéni életeseményeket (családi háttér, esetleg családon belüli konfliktusok, szocializációs problémák), személyiségfejlődést, tapasztalatokat, az egyedi lelki alkatot, amik fontosak lennének az okok megértéséhez, és gyakran intuitív feltételezésekre hagyatkozhatunk. Jó példa lehet erre a már említett gróf Zichy Tivadar esete. Róla tudjuk, hogy lényegében „kétlaki”, „gyökértelen” gyermekkort élt, mivel édesanyja angol volt, ezért gyakran kellett ingáznia a két ország között; részben ez is hozzájárulhatott a „lázado”, bohém, nyughatatlan természetének és normaszegő mentalitásának kiformálódásához. Ebben fontos motivációs tényező lehetett az új, izgalmas „ingerek” keresése is, amire maga is utalt a különböző korabeli nyilatkozataiban és a beszédes című visszaemlékezésében.²⁸

A belső, lélektani összetevőkkel kapcsolatban tett megállapításokhoz hasonló fogalmazható meg a közelebbi körülményekre vonatkozóan is. Alig van lehetőségünk arra, hogy részletesen vizsgáljuk azokat az élethelyzeteket és szűkebb közösséget, amiből (véltetően) a menekülés egyfajta útjaként „választják” a deviancia valamelyik formáját, valamint végső soron szinte lehetetlen megtalálni, azonosítani az ún. „első lépést”, a normaszegő cselekményt kiváltó erőteljes katalizáló körülményt/eseményt, akut feszültséghelyzetet, és felvázolni az ahhoz vezető utat.

Ugyanakkor az „alvilággal” kapcsolatban érdemes még egy további aspektust is szem előtt tartani, ami az egyéni motivációk szempontjából is fontos tényező lehet. Ugyanis az „alvilág” már említett, mereven zárt jellegéből adódik egy „előnye” is a felé fordulóknak (nem csak arisztokrata) számára, nevezetesen az, hogy „kifelé” rendkívül diszkrét, tehát az idetartozó körökkel, személyekkel történő kapcsolatépítésről mások, elsősorban az egyén társadalmi környezete nehezen vagy egyáltalán nem szerezhet tudomást. Szó volt már arról is, hogy a devianciák felé fordulás egyfajta menekülés is, és a magasabb társadalmi körök élete rendkívül sok elvárással járhat. Az egyik ilyen alapvető elvárás az, hogy a törvényes keretek között folytatott társadalmi életben fent kell tartani a „becsületet”, „jó” ember képét, az alvilági kapcsolatokon keresztül és azok diszkrétciója által viszont az egyén olyan lehetőségekhez férhet hozzá, amikben például kiélheti az elnyomott érzelmeit, vágyait (például kábítószer-fogyasztás, prostitúció). A felsorolt közelítések akkor válnak „megfoghatóbbakká”, ha megpróbáljuk példaképpel illusztrálni őket. A következőkben bemutatásra kerülő két esetben sem világítanak rá minden fontos összetevőre a források, de remélhetőleg így is szemléletes adalékként fognak szolgálni.

²⁸ Count Zichy, Theodore: *That Was No Gentleman, That Was Zichy*. (Nem gentleman volt, hanem Zichy) London, 1974.

ESETTANULMÁNYOK

Az első példa báró Kövess Jenő esete, amit egy korábbi tanulmányomban már részletesen bemutattam, ezért most ennek csak rövid összefoglalását kívánom nyújtani.²⁹ A Kövess-család egyike az utolsó magyar arisztokrata rangra emelt famíliáknak. A család erdélyi német származású volt, Kövess Jenő nagyapja, a szintén jelentős katonai karriert befutó Kövess Albin 1873-ban kapott osztrák nemességet. IV. Károly, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó uralkodója 1917-ben ruházta fel a magyar bárói cím viselésével fiát, Kövess Hermann (teljes néven Kövess Hermann Albin József, Temesvár, 1854. március 30. – Bécs, 1924. szeptember 22.), aki látványos tiszti pályát tudhatott maga mögött, emellett nemcsak a Monarchia, hanem később a trianoni Magyarország megbecsült, köztiszteletben álló tagjaként tartották számon. Több katonai sikert aratott a „Nagy Háborúban”, császári és királyi titkos tanácsosi cím birtokosa, a főrendiház választott tagja, a katonai Mária Terézia Rend középkeresztjének birtokosa, Nagyszében, Máramarossziget és Temesvár díszpolgára volt. Az 1892-ben kötött házasságából három fiúgyermek született, a legkisebb, Jenő 1898. június 21-én látta meg a napvilágot a stájerországi Kroisbach bei Graz-ban.³⁰ Életéről meglehetősen csekély információk állnak rendelkezésre. Egyes források szerint „magyar nevelésben részesült”, és a Nagy Háború előtt Nagyszébenben végezte a középiskolai tanulmányait. Bátyjaihoz hasonlóan aktív szolgálatot vállalt a háborúban, amiben legidősebb testvére korán, már 1914 szeptemberében életét veszítette.

Báró Kövess Jenő krónikus sebesüléssel és állandó légzőszervi bántalmakkal szerelt le. Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását és a trianoni békeszerződést követően a családja lényegében kettészakadt. Édesanyja az Andrássy úti dohány-nagytőzsde egyik társtulajdonosa lett, ám 1920 után nem költözött Budapestre, hanem Bécsben telepedett le, és férje, Kövess Hermann halála után nagyon ritkán járt a magyar fővárosban. Két életben maradt gyermeke közül az idősebb, Géza vele élt Ausztriában, míg a fiatalabb, Jenő pedig a budapesti üzlet vezetője lett. A biztos jövedelmet jelentő vállalkozás mellett az Általános Hitel- és Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatóságának tagja és a Magyar Dohány-nagyárusok Országos Szövetségének ellenőre is volt.³¹ Kövess számára ezek a pozíciók az elit életmód fenntartásához jelentettek stabil alapot. Noha a fiatal báró nem rendelkezett saját lakással a fővárosban, albérletét a VI. kerület elit környéken, az Andrássy útba torkolló Bajza utca 3. szám alatti Lánczy-palotában vette ki.³²

²⁹ Kerepeszki, 2017. 81–92.

³⁰ Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. II. kötet, Bp., 1993. 117–118.

³¹ *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928*, 1. rész, 319. és 333.

³² Uo. 2. rész, 444.

Kövess alvilági kapcsolatainak kialakulásához alapvetően két tényező vezetett. Az egyik (és leginkább döntő) motiváció a krónikus fájdalommal járó sérülése volt, ami miatt kábítószer-függőség alakult ki nála. Erre erősített rá a családja kettészakadása. Az utóbbi kialakíthatott a fiatal báróban egy „elhagyatottság” vagy „gyökértelenség” érzetet is, emiatt egyfajta külső támaszkeresésre szorult, ami hozzájárulhatott a szenvedélybetegsége elmélyüléséhez. Ha báró Kövess Jenő esetében figyelembe vesszük, hogy édesapja egy rendkívül megbecsült, köztisztviselőként álló, kiváló karriert befutó és magas rangú katonatiszt volt, aki hivatásából adódóan vélhetően a családon belül is autoriter személyiség lehetett, akkor talán nem túlzás megkockáztatni azt a következtetést, hogy gyermekeiben, különösen a legkisebbikben kialakulhatott a „függő” személyiség, amely a tekintélyelvű katonás nevelésből adódóan az apa szeretetének – feltételezett – hiányától szenvedhetett.³³ Az ebből adódó frusztráltságot pedig még tovább fokozhatta a legidősebb báty hősi halála az első világháborúban. Az ő áldozatvállalása és az apa tekintélye, illetve életpályája elérhetetlen példaként állhatott a fiatal báró előtt, ami egészségtelen önértékelést, kompenzálhatatlan megfelelési kényszert válthatott ki, az ehhez járuló, háborúban szerzett fizikai és idegi sérülés pedig az addikciója kezelhetlenné válását eredményezhette. Ez a függőség közvetve hozzájárult Kövess 1929 januárjában bekövetkezett halálához.

A tragikus eseményt alapvetően két narratívával mutatták be a korabeli sajtóorgánok. Az egyik lényegében csak arra fókuszált, hogy léha, kicsapongó életet élő aranyifjúként ábrázolja a fiatalon elhunyt bárót, aki nem elsősorban a háborúban szerzett sebesülése, hanem sokkal inkább az alantas társasága és „különös szenvedélyei” miatt folytatott züllött életmódot. A másik (és egyébként gyakoribb) interpretáció a báró életmódját egyfajta részletesebb „áldozatnarratívával” mutatta be, amely egy szépreményű fiatalról szólt, akinek az élete végzetesen félrecsúszott a háborúban szerzett sebesülései miatt kialakult morfium- és kokainfüggőség következtében. A Kövess haláláról szóló tudósítások a nyomozás előrehaladtával egyre kényesebb részleteket közöltek a báró életmódjáról és kapcsolatairól. Kiderült, hogy rendszeresen érintkezésbe lépett a főváros kábítószer-üzereivel, sőt gyakori „vendége” volt egy Zichy Jenő utcai bordélyháznak is (1929. január 15-én éjszaka is itt járt, ami után olyan súlyos állapotban került haza, hogy másnap a Fásor Szanatóriumba szállították, ahol egy héttel később a szövődményként fellépő tüdőgyulladás következtében hunyt el).³⁴

³³ Egyes modern családpszichológiai kutatások rámutattak arra, hogy a tekintélyelvű családban felnövő gyereknel állandó frusztráció alakulhat ki attól a félelemtől, hogy a környezete – főként az apa – gyengének tartja őt. Somlai Péter: *Család 2.0 – Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Bp., 2013. 56–58.

³⁴ Báró Kövess Jenőhöz hasonló Erdődy János Nepomuk gróf esete: az osztrák fővárosban élő és a súlyos kábítószer-függősége miatt több nyilvános botrányt okozó arisztokratát a családja 1929 februárjában egy Bécshez közeli szanatóriumba utalta, később ki is utasították Ausztriából, majd Párizsban telepedett le, és néhány évvel később, 29 éves korában itt is hunyt el züllött életvitelének

Ügye a két világháború közötti magyar kábítószeres alvilágról és a narkotikumok terjedéséről szóló korabeli diskurzus meghatározó részévé vált. Ez a sajtótudósításokban is megfigyelhető, ugyanis semelyik másik eset sem váltotta ki ilyen mértékben a vonatkozó cikkek tematikai átrendeződését: már a báró halála utáni napokban a lapok és általában a közélet számára egyre kevésbé a tragikus sorsú fiatalember állt az érdeklődés középpontjában, hanem sokkal inkább a kábítószer és annak társadalmi hatásai, amelyek szorosan összefonódtak a titkos prostitúció problémájával is.

A másik példa, gróf Klebelsberg Jenő esete, bizonyos szempontból hasonlít a Kövess-ügyhöz, noha a motivációk szempontjából sokkal homályosabb és egészen más alvilági/bűnügyi aspektusokra világít rá. Klebelsberg Jenő, a két háború közötti korszak nagyhatású vallás- és közoktatásügyi minisztere, Klebelsberg Kunó másodunokatestvére, 1886. május 16-án született Szentesen.³⁵ Középiszkolai tanulmányait a gyulafehérvári Római Katolikus Főgymnasiumban folytatta. Az iskolai értesítők tanúsága szerint – a később egy évtizedig kormányzati pozíciót betöltő rokonával ellentétben – egyáltalán nem számított jó tanulónak, sőt bizonyos tárgyakból kifejezetten gyenge eredményeket ért el. Leggyakoribb érdemjegyként az elégséges szerepelt a tanévvégi értékeléseiben, latin nyelvből háromszor, magyarból kétszer, természetrajzból és földrajzból pedig egyszer-számot egyszer megbukott, de a leggyengébb mennyiségtanból volt, amiből négyszer is az akkoriban bukást jelentő 4-es osztályzatot kapta. Ám a rossz tanulmányi eredményekhez kifejezetten jó magaviselet társult, ami azt sugallja, hogy nem különösebben szorgalmas vagy okos, de alapvetően normakövetőnek vagy – tisztelőnek tűnő személyiség lehetett.³⁶

A két háború közötti időszakban Klebelsberg „sokoldalú” magánvállalkozásba fogott, tehát Kövesshez hasonlóan modern polgári foglalkozást és életmódot folytatott. A budapesti cégbíróság 1922. szeptemberi dátummal jegyezte be őt, mint „élőállat, élelmiszer, vegyicikkek és textiláru cikkeknek fogyasztók és továbbárusítók részére való árusításával foglalkozó iparüzlet-tulajdonost”, VIII. kerületi, Tisza Kálmán (ma II. János Pál pápa) téri székhellyel.³⁷ 1924 januárjában a 20 millió korona (20 ezer darab 1000 koronás részvényben lévő) alaptőké-

köszönhetően egészségileg teljesen leromlott és anyagilag tönkrement állapotban. Párisban meghalt egy hányatott életű Erdődy gróf. 8 Órai Ujság, 1933. szeptember 12. 10.

³⁵ A Klebelsberg-családról röviden lásd Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség*, i. m. II. kötet, 83–87., Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi”. *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Bp., 2014. 11–12.

³⁶ *A Gyulafehérvári Római Katolikus Főgymnasium értesítői, 1896–1904*. Gyulafehérvár, 1897–1905.

³⁷ *Központi Értesítő*, 1922. október 26., 930., *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928*, 1. rész, 541.

vel akkor megalakult, Üllői úti székhellyel működő Nyomdaipari Részvénytársaság igazgatósági tagjai között találhatjuk.³⁸

Már ebben az időszakban is „kétes” ügyletekkel hozták őt összefüggésbe, amik elérték a miniszteri poszton lévő másodunokatestvérét is. A jobboldali radikális Ébredő Magyarok Egyesülete 1923 augusztusában tartott gyűlésén az egyik szónok a következőkkel vádolta: *„Egy ma is aktív miniszter unokaöccse önönmagát részvénytársasággá alakította és mint ilyen, babra kiviteli engedélyt kapott. A kiszállított babot azonban a vámörtség megvizsgálván, egy kémiai csudának jutott nyomára, amennyiben a bab, úgy látszik a magyar vegyi ipar fejlettségének igazolására – libamájja változott, vagyis az unokaöcs részvénytársasága a megengedett bab helyett a sokkal nagyobb nyereséget jelentő libamájban váltotta kivitté a nagybátya kultúrtámogatását.”*³⁹ Noha a szónok neveket nem említett és a rokon kapcsolat szintjét is eltévesztette, mégis egyértelműen a Klebelsberg-családra utalt, amit alátámaszt az, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter Klebelsberg Kunó már a gyűlésről és az ott elhangzottakról szóló hírlapi tudósítások megjelenésének napján (!) felszólalt a Nemzetgyűlésben, és a következő szavakkal igyekezett védekezni, illetve tisztázni a közte és Klebelsberg Jenő közötti viszonyt: *„Soha még galádul megrágalmazott könnyebb helyzetben nem volt, mint amilyenben én ma vagyok. Én Klebelsberg Jenőt soha életemben nem láttam, vele nem beszéltem, vele levelet nem váltottam. Klebelsberg Jenő soha kísérletet nem tett, hogy hozzám közeledjék. Reámnézve tehát egy abszolút idegen valaki. A megtámadtatáshoz tehát még a legtávolabbi támpont is hiányzik, hogy ezzel elő lehessen állani.”* A hárító magyarázatához még hozzátette: *„Én nemcsak nem támogattam Klebelsberg Jenőt, akit nem is ismerek, aki-ről sem kedvezőt, sem kedvezőtlen nem tudok, de óvóintézkedéseket is tettem az ellen, hogy bárki az én nevem felhasználásával megengedhetetlen protekciókat gyakoroljon.”*⁴⁰

Néhány héttel később egy másik ügyből kifolyólag is kényelmetlen helyzetbe került a kultuszminiszter, a saját bevallása szerint nem ismert rokona miatt. Klebelsberg Kunó 1923 szeptemberében tett feljelentést a rendőrségen a nevével történt visszaélés miatt, aminek nyomán letartóztatták a Budapesti Útmutató (Compass) című kötet – mint később kiderült – „rovott múltú” és a kaposvári rendőrség által is körözött szerkesztőjét. A „szerkesztő” állítólag Klebelsberg Jenő megbízásából előfizetéseket és hirdetéseket gyűjtött a kiadvány számára. A

³⁸ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1925–26. évre.* Szerk. Kallós János. Bp., 1925. 1320. *Nagy magyar compass (1922–1924) az 1925-ik évre. II. rész: Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, Budapest főváros pénzügyei.* Bp., 1925. 994.

³⁹ Újabb panama-vád egy ÉME-gyűlésen. Pesti Hírlap, 1923. augusztus 29. 4., Heinrich Ferenc a józan polgári elvek diadalát reméli. Az Ujság, 1923. augusztus 29. 2.

⁴⁰ *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai.* Napló, XVI. kötet. Bp., 1923. 255–256. A Nemzetgyűlés 178. ülése, 1923. augusztus 29., „A nemzetnek becsületes miniszterei vannak”. 8 Órai Ujság, 1923. augusztus 30. 2.

módszere az volt, hogy a gróf „magántitkáráként” kereste fel a támogatókat, és azzal tévesztette meg őket, hogy Klebelsberg Jenő a vallás- közoktatásügyi miniszter öccse, sőt a telefonos hirdetésszerzések során maga mutatkozott be „gróf Klebelsberg” néven.⁴¹

Az eddigi esetekben Klebelsberg Jenő neve csak közvetve került összefüggésbe valamilyen bűncselekménnyel, egy 1928 tavaszán kirobbant ügyben viszont már más volt a helyzet. A gróf néhány társával céget alapított „Műszaki és Építési Vállalat” néven, amely számos ún. „kaució” alkalmazottat vett fel, azonban munkát nem biztosított a számukra. A felvettek gyanút fogtak, és visszakövetelték az „óvadékként” befizetett pénzüket, amit azonban a soha be nem jegyzett cég vezetői megtagadtak. Ezért a pórus jár alkalmazottak feljelentést tettek a rendőrségen, amely kauciósíkkasztás miatt indított nyomozást a cégvezetők ellen, akiket – Klebelsberg Jenő kivételével – csakhamar le is tartóztattak. A gróf azonban „ismeretlen helyre” távozott, ezért körözést adtak ki ellene, és kiderült, hogy a letartóztatás elől a Lipótmezei Elmegyógyintézetbe vonult. Ez a bűnössége látszatát erősíti, ám a letartóztatása után a vizsgálóbíró mégis szabadlábra helyezte, mivel az előzetes kihallgatások során olyan információk jutottak tudomására, hogy a gróf „jóhiszeműen” járt el az ügyben, ugyanis ellenezte a kaució alkalmazottak felvételét.⁴² Ám később Klebelsberg Jenőt is vád alá helyezték és bíróság elé került. A per 1931 júniusában ért véget, a gróftot hathavi, egyik társát egyévi, másikat nyolchónapnyi börtönre ítélték, két további társuk pedig az ítélethirdetéskor szökésben volt.⁴³ Klebelsberg Jenő végül 1936-ban töltötte le a rabtörzskönyve szerint csalás, magánokirat-hamisítás és síkkasztás miatt kiszabott büntetését a budapesti Gyűjtőfogházban.⁴⁴

⁴¹ Visszaéltek a kultuszminiszter nevével. Az Est, 1923. szeptember 19.

⁴² Az ügyvel napokon keresztül foglalkoztak a különböző sajtóorgánumok, és Klebelsberg Jenő személyéről is sokat írtak. Például az egyik cikk dehonesztálón a következőkkel jellemezte a gróft: a síkkasztó cég ötletgazdája, főszervezője „legelsősorban egy hangzatos nevű vezérigazgatót szerzett a be nem jegyzett vállalat élére, gróf Klebelsberg Jenő személyében. Gróf Klebelsberg Jenő, akit egyébként egész családja megtagadott [!], mindenféle vállalkozásokra könnyen volt kapható és a grófi név természetesen nagyon sok embert megtévesztett.” Az óvadéksíkkasztás miatt körözött gróf Klebelsberg Jenő napok óta elmegyógyintézetben van. Esti Kurir, 1928. május 12. 3. Lásd még: Kauciószédelgésért körözik gróf Klebelsberg Jenőt. 8 Órai Ujság, 1928. május 10. 12. Gróf Klebelsberg Jenő elfogatása elől a lipótmezei tébolydába vonult. 8 Órai Ujság, 1928. május 12. 12. Letartóztatták Klebelsberg Jenő gróft. Magyarság, 1928. május 16. 10. A vizsgálóbíró szabadlábra helyezte gróf Klebelsberg Jenőt. Pesti Napló, 1928. szeptember 23. 19.

⁴³ Sorozatos óvadékcshalások miatt elítélték Klebelsberg Jenő gróft és társait. Magyarság, 1931. június 25. 10. A gróf büntetését később felemelte a bíróság. Lásd még: Az óvadékcshaló Klebelsberg Jenő gróf büntetését súlyosította a tábla. 8 Órai Ujság, 1933. február 28. 5.

⁴⁴ BFL, Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai (VII.101.d) – rab.IV – 2496/1936. Klebelsberg Jenő gróf rabtörzskönyve. Online: [https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/23400/view\(letoltve: 2019. február 13.\)](https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/23400/view(letoltve: 2019. február 13.))

Az említett ügyek azt mutatják, hogy az ő esetében egy lecsúszott személyről van szó, aki az anyagi haszonszerzés reményében vágott bele a „kétes” ügyekbe, de a lélektani tényezőkre nem világítanak rá. Ám magánéletének egyes mozzanatai tovább árnyalják a róla formálódó képet. Egy arisztokratától szokatlan módon Klebelsberg Jenő háromszor nősült. Első felesége 1920-ban kezdeményezte a válást.⁴⁵ Az 1929-ben kötött második házasságából egy fiúgyermek született, azonban ez a frigy is boldogtalan lehetett, aminek okai szintén a család anyagi helyzetében keresendők. Ezt támasztja alá az, hogy már a férj 1931-ben zajló pere alatt is külön éltek, és az is, hogy a nyomorúságos életkörülményei miatt a második feleség 1932 októberében gyermekükkel a Dunába akarta ölni magát.⁴⁶ Harmadik feleségével 1943-ban kötött házasságot.⁴⁷ Ezek a magánéleti események – noha a házasságok párkapcsolati jellemzőit nem ismerjük – arra utalnak, hogy Klebelsberg Jenő vagy „nehéz” természetű, vagy megállapodásra képtelen nyughatatlan személyiség lehetett, ami magyarázhatja azt, hogy a vagyonszerzés érdekében kétes ügyletekbe keveredett. Noha ez – források hiányában – meglehetősen merész feltételezés, annyi azonban nagyobb biztonsággal elmondható, hogy foglalkozásai, magánéleti eseményei és végső soron a vele összefüggésbe hozható bűnesetek azt mutatják, hogy bár Klebelsberg Jenő arisztokratának született, ám életformájában ettől teljesen elszakadt, és – úgymond – „modern” és „polgárosodott” mentalitással élte az életét.

Túlzás lenne azt állítani, hogy ezek a bemutatott – valójában elszigetelt, kuriózumnak számító – példák vagy a többi, ehelyütt nem részletezett esetek alapjaiban ásták volna alá a magyar arisztokrácia korabeli társadalmi megítélését, ám hatásuk néhány forrásban mégis visszaköszön. Például 1939 őszén egy vidéki lap gróf Széchenyi Bálintné valutaspekulációs ügye és gróf Almássy Pál pásztoi földbirtokos kihágási esete kapcsán a következőket írta szemrehányóan az arisztokráciáról: *„Hát hogyan várjunk kötelességteljesítést, áldozatkészséget, önfeláldozást az ország egyszerűbb fiaitól, akiknek csak a gyötrelmes munka biztosítja a csupasz megélhetést, ha ilyen példát lát maga előtt. Ha ifjabb arisztokratáink névsorát csak a botránykrónikákban olvashatja, de nem a nemzeti kötelességteljesítés hősei között. Mit szólna a legnagyobb magyar, ha nevét a valutaügyészségen, s főnemes társát a rendőrbíró előtt látná? [...] Ne panaszkodjanak a tekintélytisztelet hiányáról azok, akik önmaguk rombolják szét időszerűtlen viselkedésükkel azt a megbecsülést és tiszteletet, amely megilletné a történelmi osztályt, ha hivatása magaslatán állna.”*⁴⁸

⁴⁵ BFL, Budapest Királyi Törvényszék iratai, Polgári peres iratok, VII.2.c – 1920 – 35898.

⁴⁶ Gróf Klebelsberg Jenőné kisfiával a Dunába akart ugrani. 8 Órai Ujság, 1932. október 26. 4.

⁴⁷ Érdemes megemlíteni, hogy harmadik feleségével is meggyűlt a baja a hatóságoknak Szegeden, egy mozi-engedélyeztetési botrány miatt. Lásd Szeged város állást foglal a határán épülő mozi ellen. Délmagyarország, 1943. július 22. 5.

⁴⁸ Történelmi név és kötelesség. Dunántúl, 1939. november 19. 1.

Ezek a marginálisnak tűnő esetek csak kisebb részben járultak hozzá ahhoz az erodálódáshoz, ami arisztokrácia rétegében is megfigyelhető a 20. század első évtizedeiben. Ezt a kortárs grófnő lesújtóan, de találóan a következőképpen fogalmazta meg: „Jelenleg (az arisztokrácia) nagy krízisen megy keresztül, krízisen, melyben legalább ötven százalék azokból, akik nincsenek a helyzet magaslatán, alá fog merülni. Ennek az ötven százaléknak egyik része pedig azokból áll, akik nem akarnak alkalmazkodni a mostani dolgozó, örökké siető világrendszerhez, akik ósdi elmaradottságban szép lassacskán mindenről lemaradnak. Ezekért kár, mert sok érték vész el velük. A másik része azokból áll, akik átöröklött léhaság és »inefficiency« folytán komoly, kitaró vagy alkotó munkára nem képesek, de amellet nem tartanak ki »kaszt«-juk jeligéi, eszméi mellett, hanem a régi rendszerrel ítélőképességüket elveszítve, életmódjukkal lejáratták magukat és aláássák »kaszt«-jukat. Ezeknek pedig semmiféle létjogosultságuk nincs, és eze-kért egyáltalán nem kár.”⁴⁹ Ugyanakkor láthattuk, hogy noha a „krízis” (vagy anómia) nyilvánvaló az arisztokrácia és az egész társadalom szempontjából is, ám az egyéni okok összetettek, amikből kiderül, hogy egy arisztokrata is ember, és olykor ugyanolyan gyarló motivációk mozgathatták, mint a „hétköznapi” személyeket.

⁴⁹ Idézi Gyáni Gábor – Kövér György, 2001. 227.